

Тарихи жыл

Дүние тарихында Еуропа соғысы адам баласы көрмеген қиын оқиға болса, біздің қазақ жұрты үшін 1916-шы жыл айрықша терең із қалдырған бір тарихи жыл екендігіне шүбә жоқ.

Қазақ халқының өткен дәуіріне айналып қарасақ, түрлі тарихи оқиғалар, өзгерістер бастан кешіргенін көреміз. Қазақ, қалмақтың жауласқан заманы. Ақтабан шұбырынды. Россияға бағынған шағымыз. Кенесары заманы. Қоқан заманы. 1868 жылғы жаңа законның шығуы.

Бұлардың әрқайсысы өз тұсында толқынсыз өтпеген болса, ала бұлттай бір тап ел жаман болса, екіншісі аман болып үш жүздің баласына шалығын теріс тигізе алған емес.

1916 жылдың оқиғасы өзгеше болды. Айдап өргізіп, иіріп жусатып күнелткен төрт түлік малын сұм қоянда аман өткізіп, байдың бахласының пейілі кеңіп, байға жарлы теңеліп, жайлауында жадырап, өзінен бақытты жұртты білмей рахат ғұмыр өткізіп, тып-тыныш жатқанында өрттен шошынып оянғандай бір күйге ұшырады халық... Халқын бір уыс қылды, кең дүниесін тарылтты. Жүрегіне найзадай тиді.

Ел арасына қысқа күнде қырық түрлі хабар тарады. Қорқыныш күннен күнге ұлғайды. Әулиеге ат айтты, қорасанға қой айтты. Сауысқан, қарға тойынды. "Солдатқа алмайтын болыпты" деп өтірік сүйінші сұрағандар олжаға батты. "Сенің де балаң алынады" дегенді естіген шал-кемпірлердің ішінен жүрегі жарылып өлгендер де болды.

Жұрт сендей соғылды. Түнде ұйқыдан, күндіз күлкіден айырылды. "Әне кетеді, міне жетеді" деп өлім жазасына бұйырылған үкімнің орнына келуін күткен тұтқындай болып жүрді.

Патша жарлығы хақ. Бұл сұрапыл соғыста басына ауырлық келген жалғыз біздің қазақ халқы емес. Жұрт ұйлығып, дағдырып, ойға-қырға шабуылдап жүргенде, 25 июнь жарлығы орындалып, жұрттың көбі ерікті-еріксіз көніп, балаларын солдатқа бере бастады... Түркістан уәлаятына военный положение иғлан етіліп, көп адам военный сотқа берілді, бірсыпыралары асылды, бірсыпыралары атылды.

Қазақ облыстарының кейбір уездерінде де Жетісудай болмаса да, шет пұшпақтай көңілсіз оқиғалар болды. Егін-пішен орусыз, жиюсыз, мал бағусыз қалды. Ит пен құсқа жем болды.

Міне, қазақ халқының басына осындай аза күн туған заманда айтуға ауыз бармайтын, жазуға қалам жүрмейтін нашар істер пайда болды. Бақытсыздығымызға қарай бұл жамандықты өзімізге-өзіміз істедік. Жұрт бүлініп, босып, қырылып, көзінен қанды жасын ағызып тұрған кезде, өзіміздің қазақтан өртеніп жатқан үйдің жасауын ұрлағандай, өлгелі жатқан адамның киімін тонағандай, халықтың дағдырауын пайдаланып "кәсіпке" кірісушілер болды. Бұлар, тағы да бақытсыздығымызға қарай, қазақтың оқығандарынан, ел билеген жақсылардан шықты.

25 июнь жарлығын бетке ұстап, дағдарған елді олжалану, ескі кекті қоздырып, партиялықты қолға алып, өтірік шағым айтып, бірін-бірі жаптыру,

шаптыру, тінттіру әр елде, әр жерде болды. Мұны істеушілер қарапайым адамдар емес, "бас" адамдарымыздың болуы қазақ халқының жаман жағын көрсеткендей сүйегімізден кетпес қара таңба болды. Ғұмырында халықтың басына келмеген апаттың кезінде "жақсы" дегендерімізден мұндай хайуандық табиғат көрінуі, һәм жиі көрінуі, жұрт қатарына біздің қосылсақта, барып-барып қосыларымызды көрсетеді. Бұл — жаман белгі. Алла қайырын берсін әйтеуір...

Ізденушілердің бәрі болмаса да, көбі таза ниетпен емес, хайуани нәпсімен шабуылдады. Бұл сырлары осы күнде халыққа анық біліңді. Олардың қандай "қамқор" екенін көңілінде сәулесі бар әрбір қазақ сезді.

Халықтың берекесін қашырған прием уақытында "алып қаламын, құтқарамын" деп қамқорсығандар қырда атқа мінгендер, қалада орысша оқығандар. Бұлардың олжасында есеп жоқ.

Енді соңғы кезде солдатқа кеткен жігіттердің "хал-жағдайын біліп беремін" дегенді сылтау қылып "кәсіпке" кіріскендердің барлығы білініп тұр.

Қазақты қазақтан басқа жем қылып жатқандар жөнінде қазір сөз қылудың жөні жоқ.

Қазақ халқының осынша бүліншілікке ұшырауының бас себебі — надандығы.

Бұл күнде алынар жігіт алынды, күйзелер шаруа күйзелді. Құдайдан қорықпаған, адамнан ұялмаған имансыздар қазақты тойғанынша жем қылды. Ақырында олардан халық опа көрмеді. Ұл жеп жайына кетті, қыз жеп байына кетті. Енді жалғыз-ақ келіншегімізді ойлау ғана қалды. Өткен жылы бізге ұмытпастай сабақ берді. Сырымызды ашты. Бұл күйде тұра берсек, мұнан кейінгі заманда тағы да осындай оқиғалар болмасына кім кепіл? Сондай заманға даярланып, тағы да осындай надандықтан бүліншілікке ұшырамас жағымызды ойлап, көрінгенге жем болмасымызды ойлап қам қылды.

Ендігі істейтін іс—"ізденуші", "құтқарушыларға" мұнан кейін күніміз түспейтін күйге жету үшін былайғы жасты оқыту. Өткен жылдың оқиғасы оқудың керектігін енді еске түсірмесе-қазақ халқы жұрттықтан кеткені.

Бұрын "оқы, біл!" деген сөздер құрғақ насихат болып желге кетуші еді. Қазақ баласы енді оянбасаң, мәңгіге шейін ұйқың ашылмай, қараңғыда, құлдықта, тістегеннің аузында, ұстағанның қолында кеткенің.

М. Дулатов

Қазақ. 1917. № 212. 8 январь.